

Kimpus omasõnade õigekirjaga

Argo Mund

eesti keele instituudi assistent

Tartu ülikooli magistrant

Siinne õigekirjaülevaade täiendab Tiiu Erealti kirjutist „Need rasked võõrsõnad”¹, esitades omasõnade keerulisemad kohad. Vaatluse all on ka niisugused keelendid, mis koosnevad võõrtüvest ja omaliitest. Artikkel põhineb eesti keele instituudi keelenõupäevikute ainesel. Käsitlus hõlmab küsimusi ja vastuseid kaheksast aastast: septembrist 1995 kuni septembrini 2003. Näitesõnades on küsitud kohad märgitud poolpaksu kirjaga.

Kaashäälikuühend

Esmalt vaadeldgem keelendeid, mille puhul rakendatakse konsonantühendi õigekirjutuse põhireeglit: iga häälik tuleb kirjutada ühe tähega. Seesugused sõnad on näiteks tuletised, kus konsonandikobar satub tüve ja liite piirile, nendest küsituimad on *tallinlane*, *linlane* ja *lõplik*. Juhuti on keelenõu tulnud anda ka teiste konsonantühendiga tuletiste kohta, nt *britlane*, *ekspreslane*, *homme* ja *homse*, *jõmlus*, *karameljas*, *kaslane*, *kausjas*, *marslane*, *metalne*, *mäslevad lained*, *printselik*, *programme* ja *programse*, *tallinlik*, *türanlik*, *usjas*. Ühele helistajale valmistas peavalu mäarsõnatuletis *programmelt*, mille asemel soovitas keelenõustaja tarvitada sõnu *programmiga* või *programmi järgi*.

Samuti on muretavateks sõnadeks olnud tuletised *fänkond* ja *lipkond*, mida paljud peavad arvatavasti liitsõnadeks. Liite *-kond* kui mõnes mõttes erandliku liite kohta pakub pikemat lugemist Silvi Vare artikkel.²

Helistajaid on igaks juhuks nõu küsima pannud ka niisugused põhireegli järgi käivad sõnad nagu *aastaaruandel*, *ülesanded*, *ajajärku*,

asjur, karpi, kümnene grupp, mutri, viis märki, renti, riigihanked, soojusvõrku, sorti, trumli (nim trummel), tõlki, vapram, värvipurki. Saanud teada, et nimetavas on õige *pappel*, omastavas *papli*, ütles üks küsija: „Ah see on see ebareeglipärasus!”

Põhireeglist kõrvale kalduvaid sõnu küsitakse vähem.

Hääliku *s* erandlik märkimine on ajanud segadusse järgmistes sõnades:

<i>kirsi</i>	<i>kirss</i>
<i>reلسid</i>	<i>relsse</i>
<i>valsihoos</i>	<i>valssi</i>
<i>pärsib</i>	<i>pärssis</i>

Kaheti on võimalik *põrsad* ehk *põrssid*.

Kui sõnatüve lõpus ja (rõhu)liite alguses on sama täht, ei kao ära neist mitte kumbki. Nii tekivad konsonandikimpudega sõnad *ehkki* ja *palkki* (*palk* + liide *-ki*), *keskkonnaministeerium* ja *salkkond*.

Kõik tähed jäävad alles ka siis, kui tüve ja liite piiril konsonantühendit ei moodustu, nt *itaallane*, *haapsallane*, *tülllased*. Viimane on lindude sugukond.

Liitsõnad

Liitsõnade puhul on tulnud seletada, et sõnade liitumisperiilil ei jää ära ükski täht, kirjutatakse *allkirjastama*, *kontrolltöö*, *nullkorrus*, *pump-pudel*, *purskkaev*, *sukkpüksid* ja *õhkküttesüsteemid*; *koosseis*, *mootorrattad*, *hakkotlet* ja *kontrolllask*. Samuti ei nõrgene ega tugevne sõnade liitumise periilil ükski klusiil, õiged sõnakujud on nt *vaegkuulja* ja *allkiri*.

Aastast aastasse on kordunud küsimused igasuguste seppade kohta. Kujutletava edetabeli tipus seisab *lukksepp* 14 küsimiskorraga (11 korral tekitas küsimusi *k*-de, kolmel juhul *p*-de arv, sõna käändub *sepp* : *sepa* : *seppa*). Teised sepad olid *plekksepp*, *pottsepp*, *kellassepp*, *kullassepp* ja *puusepp*. Muude seppade õigekirjaga läheb vahel segamini *rätsep* (omastav *rätsepa*, osastav *rätsepat*). Selle sõna kohta on põhjalikumalt kirjutanud Henn Saari.³

Liited

Lõputult küsimusi on liidete õigekirja vallast, paljud helistajad pistavad rinda *likkus-* ja *lik-*liiteliste sõnade õigekirjaga.

Liitliide *-likkus* (*-lik* + *-us*) tuletab nimisõnu ja kirjutatakse alati kahe *k*-ga. Mitu korda on küsitud järgmisi sõnu: *võimalikkus*, *tundlikkus*, *paindlikkus*, *tootlikkus*, *teadlikkus* ning *jätkusutlikkus*. Kuna keelenõupäevikud pakuvad rohkesti näiteid, lugegem neid veel: *ametlikkust*, *asjalikkust*, *maanteeameti heatahtlikkusele*, *kohusetundlikkust ja täpsust*, *ei vähenda kõlblikkust*, *leidlikkus*, *lõplikkus*, *mehe-likkus ja naiselikkus*, *muutlikkus*, *mõistlikkuse piirides*, *sõltub tellija nõudlikkusest*, *säästlikkus*, *tagasihoidlikkus*, *terviklikkus*, *tulemuslikkus* jt. Korduvalt on olnud mureks *avalikkussuhete* õigekiri, selle asemel on keelenõuandjad soovitanud küll kasutada sõna *suhtekorraldus*.

Astmevahelduslike *lik*-tuletiste kirjutamisega on raskem. Jälgigem *k*-de arvu sõna *lõplik* peakäänetes: *lõplik* : *lõpliku* : *lõplikku* : *lõplikku* (ehk *lõplikusse*) : *lõplike* (ehk *lõplikkude*) : *lõplikke* (ehk *lõplikkusid*) : *lõplikesse* (ehk *lõplikkudesse*). Uurigem veel näiteid ja püüdke igauks omaette leida põhjendused *k*-de arvu kohta: *ettevõtlike klubi*, *kohusetundliku suhtumise*, *kohustuslikus kirjanduses*, *korralikku kasvatust*, *nõudlikumasse peresse*, *paslikke stseene*, *puudulik*, *rahulikke jõule*, *rikkalikku kultuurikeskkonda*, *sõbralikus koostöös*, *teadlikke ja tervislikke eluviise*, *täielikku rahu*, *vabatahtlike vastuvõtt*, *viis keskkonnaohtliku olukorra juhtu*.

Õigekirjutuse üle otsustamisel on kindlasti kasu *likkus-* ja *lik-*tuletiste opositsioonipaaride võrdlemisest:

<i>-likkus</i>	<i>-lik</i>
<i>metsa tuleohtlikkus</i>	<i>mets on tuleohtlikus seisus</i>
<i>poisi leplikkus</i>	<i>leplikus inimeses</i>
<i>vana mehe isalikkus</i>	<i>isalikus suhtumises</i>
<i>õpetajate sõbralikkust</i>	<i>sõbralikust õpetajast</i>
<i>sõnastuse kõlblikkust</i>	<i>kõlblikust sõnastusest</i>

mik-, *nik-* ja *vik-*tuletiste hulgast on küsitud nt sõna *märkmik* vormide *k*-sid (*märkmik* : *märkmiku* : *märkmikku*), aga ka järgmisi osastava käände vorme: *allrentnikku*, *hapnikku*, *igavikku*, *kirjanikke*, *nõunikku*, *nõunikke* ja *politseinikke*. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus

lubab sõna *politseinik* kasutada nii III kui ka II vältes. Viimasel juhul on õige mitmuse osastav *politseinikuid*.⁴

Ka määrsõna *vastastikku* ja omadussõna *vastastikune* õigekiri on keeruline mõista, õige on kirjutada *vastastikune* (missugune?) *arusamine*, *vastastikusel* (missugusel?) *kokkuleppel*, aga *vastastikku* (kuidas?) *kasulikule koostööle*. Tuleb kirjutada ka *kolm järjestikust aastat*, vrd *seisti järjestikku*.

Kõikuv hääldus raskendab *kas-*, *tu-*, *tus-*, *stik*-liitega sõnade õigekirjutust, nt *mõttekas*, *mõttekalt*, *mõttetetu*, *mõttetult*, *mõttetus*, *võttestik*, *võttetetu* ja *rikketu*. Olgu lisatud ka *happelisuus* ja *happesus*. Kõikides nimetatud tuletistes nõrgeneb kõnekeeles välde.

Rõhuliidetes, mille kohta on olnud kümme-kond küsimust, sõltub klusiil sõnatüve lõpphäälikust: vokaali ja heliliste konsonantide *l*, *m*, *n*, *r*, *v* järel seisab tava järgi *-gi*, ülejäänud *-k*, *p*, *t*, *g*, *b*, *d*, *f*, *h*, *s*, *š*, *z*, *ž* – nõuavad *ki*-liidet. (*ž* järel liite *-ki* kasutamist soovitas Emakeele Seltsi keeleteoimkond 1995. aastal, varem õpetati *gi*-liidet.⁵) Keelenõust on küsitud üksiksõnu *kohvigi*, *mitmedki*, *kukkiki*, *küllaliki*, *kauguseski*.

Veel sulghäälikutest

Mis tahes sõnaraamatu piiratud maht ei luba käänd- ja pöördõnade juures kõiki vorme esitada. Et osata otsustada sõna astmevahelduslikkuse ja sellest tulenevalt ka sulghäälikute õigekirja üle, peab oskama kasutada ÕSi alguslehekülgedel antud tüüpsõnastikku ja tundma vormidevahelisi seoseid. Küsimustest paistab, et eriti raske on seoseid luua venelastel (nt küsimused „Mitu *p*-d on sõnas *õppis*? Miks just kaks, kui *õpib* on ühe *p*-ga?“).

Verbitüvede õigekirja kohta on olnud teisigi küsimusi: helistajad on saanud teada, et õiged vormid on *kukutakse*, *ei kukuta*, *kütitakse*, *ei kütita*, *lõpetab*, *lükata*, *lükkub*, *oodanud*, *pakitud*, *pakkuma*, *pakuksin*, *pakume*, *rendib*, *rendime*, *ei riku*, *saadame* ja *töötada*. Lohaka häälduse tõttu kaheldakse mõnikord ka sõnade *tutvustama* ja *nukrutsema* ortograafias.

Kõige rohkem on päritud niisuguste verbide järele, mille kasutus kõigub *õppima*- ja *muutuma*-tüübi vahel. Nende kohta on varem kirjutatud mitmes kohas.⁶ Nimetagem küsitud tegusõnad siingi:

- a) *hukkuma* (*hukub* ehk *hukkub*);
- b) *lekkima* (*lekib* ehk *lekkib*);

- c) *süttima* (*sütib* ehk *süttib*);
- d) *sattuma* (*satub* ehk *sattub*, *satuvad* ehk *sattuvad*, *satuks* ehk *sattuks*);
- e) *tekkima* (*tekib* ehk *tekkib*, *tektivad* ehk *tekkivad*, *tekiks* ehk *tekkiks*, *ei teki* ehk *ei tekki*);
- f) *lõppema* (*lõpeb* ehk *lõppeb*, *lõpevad* ehk *lõppevad*, *see ei lõpe* ehk *ei lõppe hästi*).

Tähelepanu tuleb pöörata sellele, et osas vormides rööpsusi lubatud ei ole: ainuõiged on nt *lõpp*ev : *lõpp*eva (eeskujuvormid on *muutu*v : *muutu*va, *õppi*v : *õppi*va, st tüvi ei muutu), *lõpp*enuks (nagu *muutu*nuks ja *õppi*nuks), *koori tegevus lõpp*es (nagu *muutu*s ja *õppi*s).

Ohtralt on küsimusi ka *ma*-tegevusnime ilmaütleva käände ehk *mata*-vormi ortograafia kohta. Küsimustes on kordunud tegusõnad *tegemata* ja *kahjustamata*. Niisama õiged on ka *esitamata*, *hoolimata*, *jagamata*, *kasutamata*, *kirjutamata seadus*, *kleepimata*, *kuivatamata*, *lisamata*, *lõpetamata töö*, *nägemata*, *pesemata*, *rääkimata*, *selgitamata*, *tõlkimata*, *vaatamata* ja paljud teised, mida kõiki on küsitud kord. Üks helistaja arvas, et *t*-de arv sõnas sõltub sellest, kas vorm on täiendi või öeldistäite rollis, kuid sel väitel pole alust (vrd *kirjutamata kiri* – *kiri on kirjutamata*).

Mõnes verbis on vaeva põhjustanud mitu klusiili korraga, nt *esita*tud, *nukrut*sedes, *teata*takse, *viita*mata.

Käändsõnadest on kõige rohkem huvi tuntud sõna *kaart* vormide vastu, mida kirjutatakse *kaardi* : *kaarti* : *kaardisse* ehk *kaarti* : *kaartide* : *kaartisid* ehk *kaarte* : *kaartidesse*. Tuleb julgelt kirjutada *külastaja-kaarti kanda nähtaval*, *maksekaardile*, *kaardilt*, *kinkekaardiga*, *uks avada kaardiga*. Ühele helistajale on tulnud kinnitada, et valik *d* või *t* kasuks ei sõltu kaardi liigist, on nii *jõulukaardid*, *lauakaardid*, *mängukaardid* kui ka *visiitkaardid*. Samuti on keelenõuandest küsitud *kaar-distamise* õigekirja, see sõna on XXI sajandi avakümnendil läinud suurde moodi. (Vt samas Oma Keeles A. Mundi artiklit „Kaardistades kaardistamist“.)

Mitmuse tunnuse klusiiliga on olnud raskusi sõnades *akende* (tuletatagu meelde nn kolmanda silbi reegel: kolmanda silbi alguses tuleb helilise konsonandi järel märkida nõrk sulghäälik), *eksamitega*, *hetkedest*, *hetkedel*, *jõuludeks*, *lõpete* (*haiguslugude lõpete jälgimine*), *minutites*, *nõuetega*, *soojade*.

Käändelõppude sulghäälik paneb küsimusi esitama eelkõige venelased, nt *ilma tablettideta, kodakondsuseta, aadressidelt, kaheksa vagunit*.

Klusiili kirjutamisel tekib keeletarvitajatel kõhklusi ka:

- tugevneva astmevaheldusega käändsõnades, nt *ei ole mõtet, mõtetele, aga mõtteile, rikketeade, ettevõtte nimetus, ettevõtte-na, lihavõtted, erikokkuleppe, kokkulepet, kokkuleppel, kokkuleppega, tuletõke, letaalne lõpe : letaalse lõppe, riigihange-te, rukkipoold, ostame rukist, „Kuristik rukkis”;*
- pika vokaalainese ja diftongi järel, nt *pakume kaup, ei tea kõiki ega kõike, kõike head, kööki, lõike, paikapanek, vabariiki, vaipu;*
- seisundivormide puhul, nt *üks on lukus ehk lukkus, lukk on rikkis, käed rüüpes;*
- omadussõnades täppis 'täpne', nt *täppistöödeldud ja täppisteadlane, ning hõlbus ehk hõlpus;*
- piki*-osisega liitsõnades, nt *pikikivi, pikilõige, pikiorg, pikisaa-gimine, pikihööveldus, pikikiud.*

Sõna lõpormile tuleb mõelda, kui kirjutame järgmisi sõnu:

- peatse* (sest algvorm on *peatne*), *peatse kohtumiseni, peatset kevadet, peatselt, võrdse* (sest algvorm on *võrdne*), *ainulaadselt, soodsa, tormijärgse, uudsus;*
- andsin* (sest algvorm on *andma*), *leidsin, teadsin, andke, hoidke, aga kiitkem, täitke, saatke, võtke.*

i ja j

Need tähed on rasked tegijanimede kirjutamisel. Siin tuleb mõelda verbi *ma*-vormi tüvele. Kui selle lõpus on *i*, jääb see ka tegijanimesse alles, nt *lepingu sõlmija (sõlmi/ma), tellija, uurija, viija, aga täitja (täit/ma)*. Erandlikud on tegusõnad *olema, panema, pesema, surema, tulema, tegema, nägema*, mille tegijat väljendavates tuletistes on ühend *ij*: *tulija, toimetulija, pesija*. Sõna *minia* ei ole aga tegijanimi, vaid tähendab hoopis pojanaist.

Osali inimestel on raske eristada, millal tuleb kirjutada *müüja*, millal *müüa*, millal *käija*, aga millal *käia*. Siis tuleb meelde tuletada koolipõlvenipp ja kahtlusaluse sõna kohta esitada küsimus: *j* on siis,

kui küsimus on *kes*; kui küsimuseks on *mida teha*, on sõna *j*-ita. Eesti omasõnade õigekirjas puudub tähejärjend *üi*: õiged vormid on *hüüa*, *püüa*, *lüüa*, *süüa*, *tüüakas*, vrd laensõnad *rüüu* ja *süüt*.

Viie sisseütleva käände vormist, kus kirjutatakse *jj* – *majja*, *ajju*, *kujju*, *ojja*, *tujju* – on keelenõuandjate küsitud esimest. Veel on muret valmistanud *vaiu*, *hooldusraie luba*, *maias*, *maiale*, *õiend*, ainsuse osastava käände vormid *nuiu* ja *käia*.

Muid küsimusi

Harvad telefonihelinad annavad teada sellest, et ka *h* märkimisega ollakse hädas: õiged on *arm*, *uudishimu*, *helkur* (< *belkima*), *ukse-* ja *aknahinged*. Mõlemat moodi võib kirjutada üht küsitud sõna: *ulpima* ehk *hulpima*.

Heliliste konsonantide pikkust on küsitud järgmistel juhtudel: *külili*, *varrukas*, *ennäe*, *linnased*, *perekonna*, *saabutakse Tallinna*, *nägime Tallinna*, *kakskümmend* ja *samuti*. Ka *arve ümardama* ja *ümardus* on olnud pärimisväärsed sõnad (*ümmardama* ja *ümmardus* on teise tähendusega: 'teenindama' ja 'teenindus').

Vokaali pikkus on kõneks haruharva: peale vanamoelise *valaskala* on küsitud *ju* ning *jaa* 'jah' õigekirjutust, vrd sidesõna *ja*.

Lõpetuseks olgu ütlus „Rumal ei ole see, kes ei tea, vaid see, kes ei õpi”. Õigekirjakahtlusi saab hajutada keeleõpikuid ja käsiraamatuid uurides.

¹ T. Erelt, Need rasked võõrsõnad. – Oma Keel 2001, nr 2, lk 38–46.

² S. Vare, *kond*-liitest ja sellega seotud probleemidest eesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 21. 1975. Eesti Raamat. Tallinn, 1976, lk 31–41.

³ H. Saari, Skrädsep ja Kuuesep. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Toimetanud M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 1997, lk 202–219.

⁴ T. Erelt, Mõne sõna morfoloogiast. – Kirjakeele teataja II 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Emakeele Selts. Tallinn, 2000, lk 62.

-
- ⁵ K. Kerge, Rõhuliite õigekiri. – Kirjakeele teataja II 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitused. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Emakeele Selts. Tallinn, 2000, lk 41–42.
- ⁶ T. Erelt, Mis on eestlastele eesti morfoloogias raske? – T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu, Keelenõuanne soovitab 2. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000, lk 76–77. Vt ka *õppima-* ja *muutama-*tüüpi verbide muutmine. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koostanud T. Erelt, H. Saari. Valgus. Tallinn, 1985, lk 31–36.